

УДК 330.15

ПІДСТАВИ ДЛЯ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗАКРИТОЇ МОНОПОЛІЇ НА РИНКУ БУДІВЕЛЬНО-МІНЕРАЛЬНОЇ СИРОВИНИ

Єргін С.М.

*Таврійський національний університет ім. В.І.Вернадського, Сімферополь, Україна
E-mail: yergin@rambler.ru*

У статті виявлені проблеми монополізації сектора будівельно-мінеральної сировини, в якому значущим є явище – закриті монополії. Створені урядом, вони потребують особливого державного регулювання.

Ключові слова: монополія, закриті монополії, надрокористування, ринок будівельно-мінеральної сировини.

ВСТУП

Роздержавлення і приватизація в країні привели до зменшення частки підприємств державної форми власності, як по кількості, так і по обсягах виробництва, а в промисловості по видобутку будівельно-мінеральної сировини стали приватними всі підприємства цієї галузі. Проте справедливою є вимога захисту надр від хижацької експлуатації. Необхідність в зв'язку з цим, суворого контролю сфери надрокористування привели до формування абсолютно негнучкої системи функціонування даної галузі. Якщо приватизація створила більш-менш сприятливі умови розвитку конкуренції в промисловості в цілому, то в секторі по виробництву будівельних матеріалів монополію владу захопили ті підприємства, які за певними причинами першими увійшли до галузі і отримали ліцензії на видобуток будівельної сировини.

У ряді випадків це ще більш загострило проблему монополізації виробництва і збуту продукції за чинниками якості, кількості і ціни. У секторі виробництва будівельних матеріалів встановлено існування проблеми функціонування особливих організаційних форм – „закритих монополій”, захищених державою за допомогою різноманітних юридичних норм.

Закрита монополія істотно впливає на виробничий процес в галузях надрокористування, оскільки, знаходиться в процесі безперервного руху і розвитку, наповнюючись новим змістом і знаходячи нові форми. А це не може не викликати наукового інтересу. Первинні дослідження закритих монополій здійснювалися переважно в рамках неокласичної парадигми під впливом Гильфердінга Р. [1] і Чемберлена Э.Г. [2]. Альтернативний підхід до аналізу даних проблем запропонували представники традиційного [3] і сучасного інституціоналізму [4].

Вченими розглядалися окремі питання монополізму при вирішенні проблем конкурентоспроможності підприємств, створенні програм „підвищення

ефективності” даного комплексу. Але комплексність цих розробок відсутня. У наукових дослідженнях, публікаціях використовується прийняте тлумачення поняття „закрита монополія”, яке з точки зору економічної науки не можна визнати цілком правильним і обґрунтованим. Це вимагає подальшого його уточнення.

Метою даного дослідження є: вивчення наслідків процесу монополізації в секторі видобутку будівельно-мінеральної сировини і виявити тенденції його розвитку. Для реалізації даної мети поставлені наступні **завдання**:

- вивчити підходи по аналізу організаційної форми процесу монополізації в секторі по видобутку будівельно-мінеральної сировини – „закритій монополії”;
- виходячи з підходів, що існують в економічній теорії, конкретизувати визначення поняття „закрита монополія”;
- виявити і дати економічне обґрунтування загрозам, з якими зустрічаються закриті монополії в секторі по видобутку будівельно-мінеральної сировини, а також можливості, що сприяють цій ситуації.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У сучасних дослідженнях ідентифікація існуючих трактувань категорії „закрита монополія” розроблена на основі двох основних підходів до її визначення – неокласичного і неоінституційного. Очевидно, що сучасна економічна теорія не обмежується тільки цими двома напрямками, проте, не можна не визнати, що саме в рамках вказаних підходів теорія монополії викладена найповніше, послідовно і аргументовано.

Неокласичний підхід сучасної економічної теорії [5] визначає закриту монополію як галузь, яка захищена від конкуренції за допомогою юридичних заборон і обмежень. Відповідно до неоінституційного підходу [6] закрити монополія – це створена урядом монополія, якій він надав виняткове право продавати специфічний товар або послугу. На нашу думку закрити монополія – це ринкова структура, створена урядом, яка при здійсненні певного виду діяльності (виробництва, промислу, використання певних об’єктів та ін.) захищена від конкуренції за допомогою юридичних бар’єрів, заборон і обмежень.

Пропоноване визначення генетично пов’язане з вихідним визначенням монополії. Головними ознаками такого монополіста, на думку автора, є економічна сила і прагнення контролювати правове середовище, як на національному рівні, так і в локалізованому економічному просторі.

Якщо ринок дійсно закритий для будь-яких форм конкуренції, то дослідження, присвячені довгостроковій рівновазі за відсутності загроз появи конкурентів, представляються плідними в теоретичному, і в практичному плані. Активізація наукових досліджень закритих монополій пов’язана з їх важливим для суспільства соціально-економічним значенням: адже діяльність цих організаційних форм пронизує все суспільство і будь-які зміни в діяльності закритих монополій прямо або побічно відображаються на всіх економічних показниках держави і добробуті його громадян. Таким чином, в сучасній економічній системі надкористування присутні не лише адміністративні бар’єри, але і властива їм особлива форма

організаційних структур – закрита монополія і авторська ідентифікація цієї категорії дозволить краще зрозуміти це цікаве явище сучасного ринку.

Світова господарська практика функціонування закритих монополій показала як їх позитивні, так і негативні риси. Як відзначає В. Баумоль: „Підприємство завжди з нами і завжди грає вельми значну роль. Але в одних випадках підприємництво розвивається в тих сферах діяльності, де приносить користь, а в інших – там, де завдає збитку економіці, паразитуючи на ній” [7, с. 894]. У останньому випадку ми маємо справу з феноменом рентошукування, яке є вельми поширеним, але поки не досить вивчене явище.

У сучасній економіці не всі монополії є дійсно абсолютно закритими. У реальній економічній дійсності їм можуть загрозовувати такі ринкові виклики:

- міжгалузева конкуренція, тобто можливості розробки потенційними конкурентами товарів-субститутів;
- спроби опротестовування в господарських судах існуючих юридичних бар’єрів, що стоять на шляху конкуренції, на конкретному ринку.

Хоча така ринкова структура як „закрита монополія” передбачає, що продукція не має „близьких” замінників, ця близькість особливо в сучасних умовах відкритості національної економіки річ відносна і не безперечна. Взагалі не існує незамінних продуктів. Фірма-монополіст завжди повинна усвідомлювати те, що збільшення ціни на її продукцію до рівня, що забезпечує отримання максимуму короткострокового прибутку, обов’язково приведе до зростання попиту на всі види її субститутів. Зростання на них попиту стимулює підприємницький процес, і з часом все більша кількість фірм вийде на ринок зі своїми замінниками. Загроза закритій монополії виникає не лише від розширення обсягу випуску субститутів, але і від розробки їх нових різновидів (рис. 1).

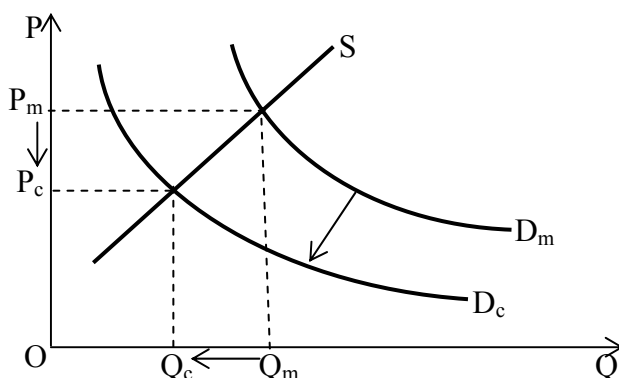

Рис. 1. Падіння доходів закритої монополії у зв’язку з нарощуванням виробництва товарів-субститутів.

P_m і P_c – ціни відповідно на ринку закритої монополії та конкуренції;

Q_m і Q_c – кількість продукції, що вироблена відповідно на ринку закритої монополії та конкуренції;

S – крива пропозиції.

Якщо якась фірма володіє монополією на видобуток деякої мінеральної сировини, її конкуренти будуть всіма силами вести розробку альтернативних методів в будівельній технології. Чим вище встановлена монополістом ціна (P), і чим довше вона стримується на цьому рівні, тим більша кількість підприємців з часом зробить все можливе і неможливе для того, щоб викинути на ринок різноманітні і вельми привабливі для споживачів товари-замінники. В результаті відмічених процесів крива попиту монополіста (D_m) на продукцію неминуче і невблаганно зміщатиметься вліво до рівня D_c – попиту на більш конкурентному ринку, що обов'язково зменшить ціни, обсяги продаж та доходи закритої монополії.

Інші конкуренти закритих монополій діятимуть інакше. На ринку монополії захищені законом, але лобісти намагатимуться переконати законодавців в необхідності їх зміни, а юристи постараються знайти в цих законах пропуски і недоліки. Якщо закрита монополія отримує в короткостроковому періоді високий економічний прибуток, то в цих умовах юристи і лобісти стають вельми привабливим об'єктом для капіталовкладень з боку потенційних конкурентів. Для нейтралізації їх діяльності закрита монополія буде вимушена вкладати гроші у власних юристів і лобістів (рис. 2).

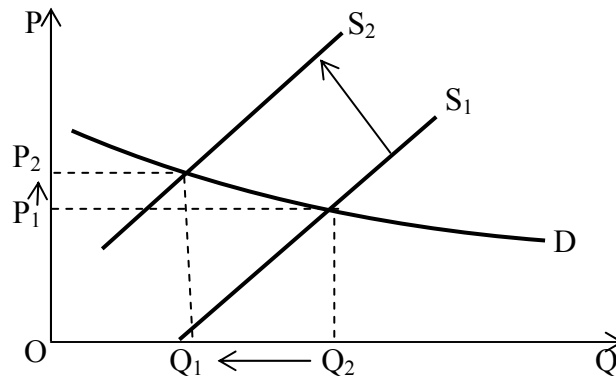

Рис. 2. Падіння доходів закритої монополії у зв'язку з необхідністю захисту ренти від конкурентів.

Старання, що робляться фірмами для злому, або, навпаки, для захисту закритої монополії, і є прикладом рентошукування. „Рента”, про яку йде мова в даному випадку, є чистим економічним прибутком, що отримує монополіст. Вона значно перевершує альтернативні витрати на виробництво продукції фірмою-монополістом. Проте, і для пошуку ренти, і для захисту від її пошуку характерні високі витрати. Витрати, зв'язані з цими процесами, повинні додаватися до виробничих витрат при визначенні прибутку. Вони будуть вимушувати криву витрат фірми (S_1) зміщатися вліво до рівня (S_2), що обумовлює зниження доходу закритої монополії.

Коло учасників процесу пошуку ренти не обмежується фірмами-конкурентами, які прагнуть вийти на новий привабливий ринок. У цьому процесі можуть взяти участь службовці фірми-монополіста, її постачальники і навіть споживачі її продукції. Таким чином, закрита монополія потрапляє в своєрідні лещата. Активність підприємців, випускаючих товари-субститути, веде до того, що крива попиту на товари закритої монополії зрушується вліво. В цей час необхідність активного захисту від „шукачів ренти” веде до зростання витрат і теж зрушує криву витрат вліво.

Навіть якщо на даному ринку не з’являється жоден із можливих конкурентів, то фірма-монополіст поступово буде вимушена перейти в позицію беззбитковості, коли вона отримуватиме економічний прибуток рівний нулю. В цьому випадку в галузі буде досягнуте положення рівноваги, припиниться процес впровадження нововведень, і перестануть зростати витрати, які направлені на пошук ренти.

Поява єдиної фірми не обов’язково визначає монопольне ціноутворення і існування „мертвого вантажу”, оскільки конкуренція могла виявитися раніше, тобто на етапі боротьби за отримання привілею. Монопольна структура ринку, отже, не обов’язково передбачає монопольну поведінку, хоча деякий елемент останнього міг би з’явитися, якщо умови виробництва змінилися б в період дії контракту.

Витрати монополізації не можна розглядувати тільки як негативний чинник економіки. Монопольний прибуток може виникати за рахунок ефективнішого використання ресурсів даною фірмою в порівнянні з дрібними фірмами-конкурентами, або монополія може бути створена за рахунок інновацій. До того ж, схильність до інвестування крупної фірми-монополіста може опинитися вище, ніж дрібної фірми-конкурента, що теж веде до отримання зайвого прибутку. У даних випадках монопольний прибуток служитиме стимулом до динамізму ринку, а конкуренція за досягнення монопольної влади на ринку сприятиме розвитку виробництва в галузі. В зв’язку з цим багато економістів [8;9] різко виступили проти ухвалення закону Шермана в США, оскільки результатом його ухвалення і реалізації могла стати втрата ефективності, яку дають об’єднання підприємств. Так Гантон Дж. стверджував, що концентрація капіталу не витісняє невеликі підприємства з бізнесу „...але просто об’єднує їх в крупнішу і складнішу систему виробництва, в якій вони можуть виробляти багатство дешевше для суспільства і отримувати більший прибуток для себе” [9, С 385]. Шумпетер Й. пішов ще далі в своїх висловах і проказав ряд плюсів від існування монополії, оскільки це прискорює прогрес, за рахунок економії від масштабу й із-за можливості акумуляції прибутку, тобто є можливість проведення впровадження великих дослідницьких розробок і проектів. Він відзначає: „Плани, що далеко йдуть, не змогли б втілитися в життя, якби не було відомо, що потенційних конкурентів відлякує необхідність величезних вкладень капіталу, або недолік досвіду, або наявність в арсеналі фірми спеціальних засобів для їх відлякування” [10, с. 156].

ВИСНОВОК

На основі двох існуючих підходів (неокласичного і неоінституційного) до визначення категорії „закрита монополія” розроблене її авторське трактування.

У реальній економічній дійсності закритим монополіям можуть загрожувати такі ринкові виклики, як можливості розробки потенційними конкурентами товарів-субститутів і спроби опротестовування в господарських судах існуючих юридичних бар'єрів, що стоять на шляху конкуренції, на конкретному ринку.

Поява монополії не обов'язково позначає монопольне ціноутворення і існування „мертвого вантажу”. Монопольний прибуток може виникати за рахунок ефективнішого використання ресурсів фірмою, або монополія може бути створена за рахунок інновацій.

Вивчення особливостей функціонування закритих монополій вимагає проведення комплексних досліджень теоретичних проблем щодо стосунків держави з монопольними підприємствами, їх об'єднаннями в добувній промисловості, пошуку форм і методів їх державної регуляції.

Список літератури

1. Гильфердинг Р. Финансовый капитал. Исследование новейшей фазы в развитии капитализма / Гильфердинг Р. [пер. с нем. И.И. Степанова-Скворцова]. – М.: Соцэкгиз, 1959.
2. Chamberlin E. Measuring the Degree of Monopoly and Competition / Monopoly and Competition and Their Regulation / Ed. by E. Chamberlin. – London, 1954.
3. Galbraith J.K. American Capitalism / Galbraith J.K. – London, Hamilton, 1952.
4. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / Дуглас Норт. [пер. с англ.]. – М.: Фонд экономической книги Начала, 1997. – 180 с.
5. Економічна теорія: Політекономія: Підручник / [Віктор Базилевич, Віктор Попов, Катерина Базилевич та ін.]; за ред. Базилевича В.Д. – 3-тє вид., доп. і перероб., К.: Знання-Прес, 2005. – 615с.
6. Encyclopedia of Business and Finance, Editor-In-Chief Burton S. Kaliski, Macmillan Reference USA, New York, 2001, P. 614-615.
7. Baumol W.J. Entrepreneurship: Productive, Unproductive and Destructive / Baumol W.J. // Journal of Political Economy. – 1990. – Vol. 98. – № 5. – Pt. 1. – 894 p.
8. Ely, R.T. Monopolies and Trusts / Ely, R.T. – New York: Macmillan, 1900.
9. Ganton, G. The economic and social aspects of trusts / Ganton, G. // Political Science Quarterly. – 1888. – 3(3), September. – 408 p.
10. Шумпетер Й. А. Капитализм, социализм и демократия / Йозеф Шумпетер. [пер. с англ. / предисл. и общ. ред. В.С. Автономова]. – М.: Экономика. 1995. – 540с.

Ергин С. М. Основания для государственной регуляции закрытой монополии на рынке строительно-минерального сырья / Ергин С.М. // Учёные записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Экономика и управление». – Т. 22(61). – 2009. №1. – С. 9.
В статье выявлены проблемы монополизации сектора строительно-минеральной сырья, в котором значимым явлением являются монополии, созданные правительством, нуждающиеся в особенной государственной регуляции.

Ключевые слова: монополия, закрытая монополия, недропользование, рынок строительно-минерального сырья.

Yergin S. M. Bases for government control of the closed monopoly on the market build-mineral raw material / Yergin S.M. // Scientific Notes of Taurida National V. Vernadsky University. Series: Economy and Management. Vol. 22(61). - 2009. №1. – P. 9.

In the article the problems of monopolization of sector build-mineral raw material found out, in a meaningful is the phenomenon - monopolies, created a government, that need the special government control.

Keywords: monopoly, closed monopoly, using the bowels of the earth, market build-mineral raw material.

Надійшло до редакції 29.06.2009